

Çoğunluğu MarjinalleştirenÇatışma: BaşörtüsüSorunu

Neslihan AkbulutArikan*

Giriş

Başörtüsü yasakları bir çatışma alanı olarak bugün Türkiye gündemindeki popüler yerini korumaktadır.¹⁴²⁸ Özellikle toplumda 28 Şubat postmodern darbesi olarak bilinen ve 1997’de başlayan süreç bu çatışmanın görüldüğü alan ve mekanları çoğaltmıştır. 28 Şubat sürecinde özellikle eğitim, istihdam ve siyaset alanlarında sistematik olarak uygulanan başörtüsü yasağı uzun yıllara yansıyan geçmiş tartışma ve uygulamaların sonucu olarak görülebilir.İslami bir sembol ve ibadet olarak başörtüsü kullanımının sorun haline gelmesi Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte yönetime hakim olan asker-sivil bürokrasi ve yönetici elitin uygulamalarına dayanır.Bu nedenle halkının çoğunluğu Müslüman olan bir ülke olarak Türkiye’de başörtüsü sorununu anlamak için Türkiye siyasi tarihindeki gelişmelere bakmakgerekmektedir.

ArkaplanAnalizi

Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş süreci devletin otoriter ve askeri yapısında bir sürekliliği gösterse de ideolojik temelde bir kopuş görülmektedir. Osmanlı’dan Türkiye’ye geçişteki kopuşta üç temel iddia görülmektedir: Medenileşme, muasırlaşma, batılılaşma. Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş Savaşı’nı yöneten askeri kadroların yönetimi ele almasıyla beraber 1920lerde yüzünü batıya dönmüş, seküler, Fransa tarzı laiklik anlayışını benimsemiş bir ulus-devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni ulus devlet, bahse konu özellikleri yansıtacak bir Türkiye fotoğrafı idealiyle ilk icraatlarına başlamıştır. “Atatürkİnkıpları”¹⁴²⁹ olarakbilinendeğişikliklerebakıldığındanedenbirtoplumsallıktan

---

*Sosyolog.

1428. Çağaptay, Soner, *Türkiye’de Laikliğin ve Dış Politikanın Geleceği: Seçimler ve Endişe Verici Gelişmeler*, (PolicyFocus,No.67),*Washington:WashingtonInstitute*,2007,s.36.

1429. Yavuz, Bige, “Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri”,*AtatürkYolu*,No.15,1995,s.305-342.;Özçelik,Hakan,“1938-1960YıllarıArasındaAtatürkdevrimlerineKarşıFaaliyetler”,*İstanbulAydınlıkÜniversitesiSosyalBilimlerDergisi*,Cilt.1,No.9,2011,s.93-114.

değil de bir fotoğraftan söz edildiği daha iyi anlaşılabilir. Bahsedilen hemen tüm devrimler (ölçü-tartıda devrim, alfabe değişikliği, kılık-kıyafet devrimi, Türk Halk Müziğinin yasaklanarak yerine Batı müziğinin kullanılması vs.) içerikten ziyade görünümle ilgilidir. Batılılaşma süreci, Osmanlının son dönemlerindeki değişikliklerle başlamış olsa da bu sürecin İslami hayat tarzından bir kopuşa dönüşmesi Cumhuriyet sonrası asker-sivil bürokrasi ve yönetici elit tarafından üstlenilmiş ve adeta yegâne misyon haline getirilmiştir. Zira İslami referansı olan kıyafetler, mekânlar, yaşam tarzı tezahürleri yaratılmaya çalışılan Batılı fotoğrafı derinden zedelemektedir.¹⁴³⁰

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte bir “cumhuriyet erkeği” değil ama bir “cumhuriyet kadını”¹⁴³¹ mefhumu sembolleştirilmiştir. Bugün halen ilköğretim kitaplarında da yer aldığı üzere “cumhuriyet kadını” döpiyesli, bakımlı, şık fakat seksi olmayan, aşırı makyaj yapmayan, batılı kadın görünümüne sahip, içinde ise Türk örf ve adetlerine bağlı, bir anne, bir eş ve illa da başı açık bir kadın figürüdür.¹⁴³² Bu figür 1950'lere kadar tek parti iktidarının da uygulamaları ile şehirlerde yaşayan asker-sivil elit arasında kabul görerek yaygınlaşmıştır. İslami hayat tarzı şehirlerden başlanarak baskı altına alınmış, bu sayede görünürlüğü de özellikle büyük şehirlerde neredeyse sifira indirilmiştir. İslami tesettüre sahip başörtülü kadın bu süreçte değişime zorlanan, eğitim aldığı ölçüde kıyafetinden vazgeçmesi beklenen, Cumhuriyetin imlediği kadın fotoğrafına yaklaştıkça makbul olan ve öncelikli olarak başındaki örtüden sıyrılması beklenen kadın olmuştur. Başörtüsü, şehirlerdeki görünürlüğünü yitirdikçe o dönemde okulluşmanın kızlar için neredeyse hiç olmadığı kırsal kesime ait bir sembol olarak görülmüş ve cehaletle ilişkilendirilmiştir.

Bu dönemde uygulanmaya başlanan kılık-kıyafet devrimi erkekler için sarık, cüppe, sakal ve şalvarı yasaklarken kadınlar için de Osmanlıda en yaygın olan kıyafet olarak çarşafı yasaklamaktadır. Daha bu ilk dönemde dahi erkekler kılık-kıyafet genelgelerine “evin geçimini sağlamak” ruhsatı ile hızlıca uyum sağlarken, çarşaf yasağı pek çok kadını evlerine hapsedmiştir. 1990'larla birlikte yapılan araştırma ve analizler gösteriyor ki Osmanlının son döneminde yoğunlaşan, çalışma, siyasete katılım ve eğitim alanında haklar talep eden aktif bir kadın hareketliliği Cumhuriyet döneminde potansiyel muhalefet olarak görülmüş ve sindirilmiştir.¹⁴³³ Bu hareketliliğe dahil olan ve İslami tesettürleri çarşıftan vazgeçmek istemeyen kadınlar da yine aynı dönemde susturulmuştur. Böylece şehirli, başı açık, aydın, batılı, iyi eğitilmiş kadın imajı-nakarşiköylü, cahil, haklarından bihaber, kırsalda erkek baskısı ile örtünmüş kadın modeli

1430. Aksoy, Murat, *Başörtüsü-Türban: Batılılaşma, Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, ss. 11-14.

1431. Sarısakal, Baki, *Cumhuriyet Kadınları*, http://kadinakli.org/images/news/editor/cumhuriyet_kadınleri.pdf. (09.07.2012) ; Sağ, Vahap, “Tarihsel süreç içerisinde Türk kadını ve Atatürk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.2, No.1, s.19.

1432. Erdoğan, Melisa Pırl, *Buruk Bir Sevdâ Türküsü*, Ankara: TED Ankara Koleji Vakfı Özel Lisesi Uluslararası Bakalorya Programı A1 Dersi Uzun Tezi (yayımlanmamış eser). http://eprints.tedankara.k12.tr/16/1/Melisa_Piril_Erdogan.pdf (13.03.2012)

1433. Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis, 1996.

oluşturulmaya başlanmıştır. Kadınların haklarını kullanmalarının önkoşulunun Cumhuriyetin hayalindeki fotoğrafa uymalarından geçtiği gerçeği ise daha uzun yıllar boyunca hiç mevzu edilmeyecektir.

İslami hayat tarzı nezdinde yaratılan bu köylü-şehirli, yönetici elit-avam ikili karşıtlığı başörtüsü yasaklarının ve uygulamalarının sınıfsal yönünü de oluşturacaktır. Bu sınıfsal çatışmayı da unutmuyarak başörtüsünün sorunsallaştırılma sürecine bakıldığında devrimler ve tek parti yönetimi sonrası 1950’lerde Türkiye genelinde yaşanan kırdan kente kitlesel göç¹⁴³⁴ süreci görülmektedir. Kırdan kente bu dönemde ekonomik kaygılarla iş gücü olarak göçen nüfus, kıra itilen, hapsedilen yaşam tarzlarını yansıtan görünürlükleri ile birlikte ilk defa bu dönemde şehirde görünür olmaya başlamaktadır. 1960’larda şehirdeki eğitim imkânlarından yararlanarak okuyup üniversite kapılarına gelen bu dönemin çocukları uzman meslekleri ve prestijli alanları tekellerinde bulunduran elit kesim için sayıları az olması nedeniyle henüz açık bir tehlike olarak algılanmasa da giderek çoğaldıkları için istenmeyen bir grup olmaya başladılar. Tam da bu dönemde 1966 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğrenci olan Hatice Babacan derslere başörtüsü ile girmeyi denemiştir.¹⁴³⁵ Babacan’ın bu talebi ile birlikte karar mekanizmalarında bulunan yönetici elitin başörtüsü konusundaki yasakçı tavrı somutlaşmıştır. Bu tarihten önce Türkiye’de kadınların %80-90’ı başörtüsü kullanıyor olmasına rağmen yönetici kadro bu kadınlara müdahale ihtiyacı duymamıştır. Çünkü bu kadınlar o güne kadar evlerinde evhanımı, iş hayatında temizlikçi-hizmetçi ya da kırsalda tarım işçisi olarak hayatlarını sürdürmektedirler. Ancak Hatice Babacan örneği ile birlikte başörtülü kadınlar öğretmenlik, doktorluk, avukatlık gibi prestijli mesleklere talip olmuşlar, karar mekanizmalarına ulaşım doğrultusunda bir harekete geçmişlerdir. Asıl tehlike olarak görülen de bu sosyal sınıflar arası ‘yukarı doğru’ hareket olmuştur.

1980’lere kadar başörtüsü ile ilgili üniversitelerde fiili engellemeler ya da yasak uygulamaları görülmesine karşı münferit toplu protestolar ve eylemler görülmektedir. Ancak bu tarihlerde üniversitede eğitim almayı talep eden başörtülü kadınların sayısı halen çok azdır. Zaman zaman ataerkil gelenekler ve İslam’a atfedilen yaklaşımlar zaman zaman da ekonomik sıkıntılar ve kırsaldaki imkânların azlığı kız çocuklarının eğitim almasının önünde engel oluşturmuşlardır. 1980’lere gelindiğinde ise bu engeller azalmaya ve kız çocuklarının okullaşma oranı artmaya başlamıştır. 1990’da üniversiteler üstü bir karar merci olan Yüksek Öğretim Kanununa eklenen 17. Madde “yüksek öğretim kurumlarında kılık-kıyafet serbesttir”¹⁴³⁶ ibaresi pek çok üniversitede başörtülü kadınlara eğitim alma olanaklarını mümkün kılmıştır. Ancak münferit yasak uygulamalarının yanında üniversitelerde artan başörtülü kadın sayısı ve görünürlüğü, başörtüsünün yasaklanması konusundaki tartışmaları hızlandırmıştır. Bu dönemde sadece üniversitelerdede değil, ıhlz sayılarını artan İmam-Hatipliselerinde de kız öğrenciler başörtülü

1434. Kılınç, Zeynel Abidin ve Bezci, Bünyamin, “Kentleşme, gecekondu ve Hemşerilik”, *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt.6, Sayı.2, 2011, s.325.

1435. Muhtar, Reha, “Hey Sen Başörtülü Kız”, *Vatan Gazetesi*, 18.09.2007, [http://haber.gazetevatan.com/0/137315/4/Haber\(1.07.2012\).;Ayrıcabakınız,Aksoy,Murat,2005,s.144](http://haber.gazetevatan.com/0/137315/4/Haber(1.07.2012).;Ayrıcabakınız,Aksoy,Murat,2005,s.144).

1436. 2547 Sayılı Yüksek Öğretim Kanunu, Ek 17. Madde.

olarak eğitim alabilmektedirler. Başörtülü eğitim alabilme imkânlarının artması ile birlikte İslami kesimde kızların okullaşma oranı da artmaya başlamıştır. Bu dönemde başörtüsü üzerine yapılan tartışmalar giderek daha fazla sayıda kadının eğitim hayatına ve iş hayatına katılımını görmezden gelerek salt bir şeriat-laiklik tartışmasına dönüşmüş ve görünür olmaya başlayan başörtülü kadınlar devletin laik düzenine bir tehdit olarak gösterilmeye başlanmıştır. Medyanın bu tarz propagandadaki rolü ise azımsanmayacak derecededir. Son zamanlarda yapılan 28 Şubat eleştirilerinde en önemli rolü medyanın oynadığından, “medya olmasaydı 28 Şubat olmazdı” iddialarına ve üst düzey askeri memurların gazete haberlerinin kaynağını teşkil ettiği itiraflarına kadar bir dizi söylem, medyanın o dönemki tavrını göstermektedir.¹⁴³⁷

1997 yılına gelindiğinde artık Türkiye’de on binlerce başörtülü kadın üniversite eğitimi almakta, eğitimini aldıkları alanlarda iş hayatına ve sosyal hayata katılmaktadır. Ancak yönetici elit tarafından yaratılan ve medyada gündem günden güne pohpohlanan tehdit algısı meselenin bu yönünü görünmez kılmaktadır. 1997 yılının 28 Şubatında başlayan ve tarihe 28 Şubat Postmodern Darbesi olarak geçecek süreç Türkiye’de başörtüsü yasakları konusunda en büyük kırılmanın da yaşandığı bir dönem olmuştur. Askeri otoritelerin etkisi sonucu tüm eğitim kurumlarında ve devlet dairelerinde sistematik bir başörtüsü yasağı ülke tarihinde ilk defa bu dönem uygulamaya konulmuştur. Sayıları binleri bulan öğrenci¹⁴³⁸ ve devlet memuru bir gün içinde okullarından ve işlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu kadınlar için normal hiçbir hukuki süreç işletilmemiş, kurumların kapılarında içeri girişleri polis memurları tarafından engellenmiştir. Bu dönemde okuldan atılan öğrencilerin atılma kararları -başörtüsü kullanmalarına mani hiçbir kanun ya da yönetmelik olmamasına karşın- ülke mahkemelerinde haklı bulunmuştur.¹⁴³⁹ Derslere devamları polis güçleri tarafından engellenen öğrenciler derse devamsızlıktan sınıfta kalarak sonuçta öğrencilik haklarını kaybetmişlerdir. Devlet memurları için var olan kılık-kıyafet yönetmeliği ise sadece başörtülü memurlara uygulanmıştır. Ayrıca bu yönetmeliğe uymamanın cezası işten çıkarılma olmamasına rağmen binlerce devlet memuru kadın bütün kazanılmış haklarından yoksun bırakılarak meslekten ihraç edilmiştir. Kılık-kıyafet işten çıkarılmaya yeterli neden olamayacağı için de “emirlere itaatsizlik” suçu bu kadınlara isnat edilerek mesleklerinden ihraç edilmişlerdir.¹⁴⁴⁰

28 Şubat askeri darbesi Türkiye’ye ciddi ekonomik vesiyasalarlar vermesinerağmen müdahalenin vitrinini şeriat tehdidi söylemi oluşturmuştur. İslami hayat tarzlarının görünür- lüğünde devlet karşı bir hareket olarak gösterilmiş ve on binlerce kadın bümüzenin kurbanı olmuştur. Yılları içinde yasağı uygulamaları ve etkisi yapılarak özelsektör şirketlerinde

1437. Bianet, “28 Şubatta Medya Nasıldı?”, <http://bianet.org/bianet/toplum/137633-28-subatta-medya-nasildi> (21.07.2012).

1438. Ak-der tarafından hazırlanan rapora göre 28 Şubat sürecinde 270 bin başörtülü öğrenci okullarından uzaklaştırılmıştır. http://www.belgehaber.com/haber.php?haber_id=2377 (21.04.2012).

1439. Bu süreçte mahkemelerde mevcut kanunlara dayanarak başörtülü öğrenciler lehine karar veren hâkim ve savcılar çeşitli yaptırımlara maruz kalarak görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Eski Cumhuriyet Başsavcısı Reşat Petek bu şekilde mesleğinden uzaklaştırılmış, sonucunda da savcılıktan ihraç edilerek avukatlığa dönmeye zorlanmıştır.

1440. Benli, Fatma, *Hukuka Aykırılıkta Sınır Yok*, İstanbul: Akder, 2004.

ulaşmıştır. 2010 yılında Dilek Cindoğlu önderliğinde TESEV tarafından yayınlanan Başörtüsü Raporu, Türkiye için uzman mesleklerde azalan kadın varlığı gerçeğine başörtüsü yasaklarının etkisini sormuş ve devlet dairelerinden dışlanan başörtülü kadınların özel sektörde yaşadığı ayrımcılığı konu edinmiştir.¹⁴⁴¹ Bu açıdan ilginç veriler içeren çalışma toplumda var olmayan bir çatışmanın devlet ve askeri vesayet eliyle nasıl kurumlarda yaşatıldığını gözler önüne sermektedir.

Türkiye’de başörtüsü, toplum kesimleri açısından yukarıda anlatılan süreçlerde bir çatışma ya da kutuplaşma unsuru olduğuna dair somut bir kanıt bulmak zordur. Tartışmaların en hararetli olduğu dönemde dahi bu tarz bir kutuplaşma medya vasıtasıyla devlet erki tarafından yaratılmaya çalışılmış, kısmen bunun örnekleri basına yansıtılmıştır. Buna rağmen başörtülü kadınların üniversitelere girebildiği ve devlet memuriyeti yapabildiği hiçbir dönemde başörtüsü üzerinden bir şiddet ya da ayrımcılık olayı kayıtlara geçmemiştir. Aksine, başörtülü kadınlara yönelik yalan bir haberle Hürriyet gazetesi¹⁴⁴² 2006 yılında yayınlanan Konya’da iki başörtülü doktorun erkek hastasını muayene etmediği haberinin yalan çıkması üzerine habere konu olan doktorlar dava açmış ve mahkemeyi kazanmışlardır. Mahkemenin kararına göre haberin yalan olduğunun tespit edilmesine rağmen gazeteye ceza verilmemiş. Bu tarz yalan haberler dışında tespit edilen şiddet ya da ayrımcılık olaylarına pek rastlamaz. Medya tarafından yoğun bir başörtüsü karşıtı kampanya yürütüldüğü 28 Şubat döneminde dahi kamuoyu yoklamalarında halkın % 60-70’i başörtülü kadınların haklarının kısıtlanmasını haksız bulmaktaydı. Bugün ise bu sayı artmaktadır.¹⁴⁴³

Çatışmanın Mevcut Durumu

Bugün geldiğimiz noktada üniversitelerde kanuna dayanmadan başörtüsü yasağı YÖK kararı¹⁴⁴⁴ sonrası yasak esnetilerek başörtülü öğrencilerin derslere devamı sağlanmıştır. Devlet memurları için ise yine Ak Parti hükümeti nedeniyle kısmi esneklikler mevcut olsa da ekseriyette yasak kati şekilde uygulanmaktadır. Bugün hâlâ ne eğitimde ne de iş hayatında başörtülü kadınlara yönelik ayrımcılığı bitirecek kanunen kazanılmış bir haktan söz etmek zor. Bugünlerde Türkiye sivil ve demokratik bir anayasa iddiası ile yeni bir anayasa yapım sürecinden geçmektedir. Başörtülü kadınlar ise ilettikleri kişisel-kurumsal görüşlerle, düzenledikleri kampanyalarla yeni anayasada mağduriyetlerinin son bulmasını sağlayacak düzenlemeler talep etmektedirler.

1441. Cindoğlu, Dilek, *Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman meslekler sahibi Başörtülü Kadınlar*, İstanbul: TESEV, 2010. http://www.tesev.org.tr/Upload/Publication/a5c46007-abf5-4919-8a65-63b1609fc2cc/Basortusu%20Yasagi%20ve%20Ayrımcilik%20D%20Cindoglu%2010_2010.pdf (13.06.2012).

1442. Dündar, Uğur ve Özbek, Mine “Tesettür Faciası”, *Hürriyet*, 17.12.2006. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/5628173.asp?m=1&gid=112&srld=3428&oid=1> (15.05.2012).

1443. TİKAD, *Başörtüsü Kamuoyu Araştırma Raporu 2010*, İstanbul: TİKAD, 2010, http://www.tikad.org.tr/files/TIKAD-Kamuoyu_Raporu.pdf (01 Mayıs2012).

1444. Sabah, “YÖK’ün Başörtüsü Kararı”, *Sabah*, 6 Ekim 2010, http://www.sabah.com.tr/Egitim/2010/10/06/yokun_basortusu_karari (10.06.2012).

Yıpranan Başörtüsü Yasakları, Yıpratana Aktörler

Halkın çoğunluğu Müslüman olan ve İslami kültür unsurlarının ağır bastığı Türkiye’de başörtüsünün yasakla birlikte anılması çoğu zaman anlaşılması zor bir durum. Ancak yukarıda anlatılan siyasi tarihsel süreç içinden bakılınca bu anlaşılmazlık biraz olsun dağılacaktır. Bu ülke tarihi kadar eski ve Müslüman kadınlara yönelmiş bir hak ihlali olarak başörtüsü yasaklarının yasak sürecinde beklenmeyen, hedeflenmeyen çeşitli etkilerinden de söz edilebilir. Yasak ve hak ihlallerinin beklenmeyen etkilerinden birisi Türkiye’de Sünni Müslüman çoğunluğun içinde bir grup olan başörtülü kadınların toplumun diğer ezilen kesimlerinin sorunlarına daha duyarlı bir hale getirmesidir.

İnsan hakları ihlalleri genellikle bir toplumda azınlıkta olan gruplara yönelmiş ayrımcı uygulamalar sonucu ortaya çıkmaktadır. Fakat başörtüsü yasaklarının doğurduğu ayrımcılık Türkiye’nin büyük bir çoğunluğunu teşkil eden Sünni kesimin kadınlara yönelmiştir. İhlallere gösterilen tepkiler, protesto gösterileri ve eylemler sonuç vermemiş aksine mahkemelere taşınan hak ihlalleri hukuksuz bir şekilde, mevcut kanunlara bakılmaksızın yorum ve yönetmelik maddelerine dayanarak mağdurlar aleyhine kararlar alınmıştır. Özellikle 28 Şubat sürecinde yoğunlaşan ve sayıca artan bu davalar bugün dahi arşivlerde darbe sürecinde görülen davalar olarak birer hukuk skandalı şeklinde durmaktadır. Bu davaların mağdurları arasında 20 yıllık devlet hizmetinin ardından kanser tedavisi görmekte olduğu için sağlık raporu bulunmasına rağmen memuriyetten çıkarılan ve tüm özlük haklarını kaybettiği için tedavisine devam edemeyen devlet memurları, eşinin başörtülü olduğu “tespit edildikten sonra” meslekten ihraç edilen ordu mensupları, üniversite son sınıfa kadar başörtülü okuyup mezuniyetine iki ay kala okuldan atılan öğrenciler, yine ailesinde başörtülü kadınlar olduğu belirlendikten sonra ataması yapılmayan, farklı illere sürülen, iş yapamaz hale getirilen devlet memurları bulunmaktadır.¹⁴⁴⁵ Bu örneklerde de görüleceği üzere yasaklarla ciddi yaptırımlar sonucu yüzleşen kadınlar öncelikle çoğunluk aidiyetlerini sorgular hale gelmişlerdir. Bu süreç onların Türkiye’de insan hakları alanının ne kadar sorunlu olduğunu yakından görmelerine yol açmıştır. Yine yasak dönemlerinin uygulamalarına maruz kalan öğrencilerin anlatılarında görülüyor ki kendisi bir hak ihlaline uğrayana kadar tüm hayatı ev, okul, dersler ve sınavlar arasında geçen pek çok başörtülü öğrenci yasaklarla engellendikten sonra bir hak mücadelesi içine girdiklerinde Türkiye’nin çeşitli sorunlarına şahit olmuşlar ve ezilen diğer kesimlerle karşılaşabilmişlerdir. Bu irtibatın bir göstergesi, bu kesimin içinden çıkmış hak, adalet, yardımlaşma odaklı çalışmalar yapan Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir.

Bugün gelinen noktada özellikle baskı dönemlerinde hak mücadelesi için ortaya çıkan STK’ların Müslüman kimliği ile kendini tanımlayan kitlelerinin Kürt sorununda, Alevi meselesinde, Ermeni meselesinde, kadın sorununda, evsizler, yoksullar, yetimler, kimsesizler konusunda giriştikleri çalışmaları, mağdur kesimi merkeze alan destekleyici hak mücadelesine katkıları görülmektedir. Şırnak Uludere’de katledilen Kürt gençlerin haklarını aramak için bu

1445. Benli, Fatma, 2004.

kesinden oluşmuş Adalet Platformu,¹⁴⁴⁶Hrant Dink cinayeti davasının sonucundan rahatsız olduklarını belirten ve cinayetin gerçek faileri bulunana kadar davanın takipçileri olacaklarını ilan eden dava takip platformu, Adıyaman'da Alevi ailelerin evlerinin işaretlenmesi olayı ile ilgili inisiyatif alıp bölgeye giderek görüşmeler yapıp yayınladıkları raporla bu meselesi bir kez daha TBMM'nin gündemine taşıyan STK Platformu daha kısa süre önce gerçekleşen birkaç örnek olarak sayılabilir. Bu platformların öncülüğünü yapan kişilere bakıldığında ise hayatın çeşitli yönlerinde başörtülü olduğu için ayrımcılık ve hak ihlaline uğramış başörtülü kadınlar görülecektir. Bu durum, elbette bu kadınları hedefine alan hareketin başını çekenlerin öngörmediği, hatta ciddi anlamda huzursuzluk duyduğu fakat Türkiye toplumu açısından olumlu yerlere varmış birsonuçtur.

Bugün çeşitli insan hakları kurumlarında sayıca fazla ve nitelik bakımından üstte olan, pek çok kurum ve kuruluşun var olabilmesine öncülük eden başörtülü kadınlar, yasağın kendilerinde ve toplumda oluşturduğu olumsuz etkilerle de mücadele etmektedirler. Bu olumsuz sonuçlardan belki de en yakıcı olanı yasak mağdurlarının yaşadıkları ruhsal çöküntü ve bunalmırlardır.Başını açma dayatmasına maruz kalan öğrenci-memur kadınların bir kısmı bu süreçte başörtülerini kurumlarının önünde çıkararak eğitim ya da işlerine devam ederken, bir kısmı da başörtülerini muhafaza etme sonucu bu haklarını kaybederek evlerine dönmek zorunda bırakılmışlardır. Başörtüsü yerine peruk, şapka vs takarak başını örten kadınlara dahi pek çok kurumda yaptırımlar uygulanmış, yasak döneminde tüm diğer öğrenci ya da çalışanları da kapsayacak şekilde kurumlarda şapka, bandana, peruk, hatta zaman zaman saç tokaları bile yasaklanmıştır. Saçın peruk olduğunun tespit edilmesi için kontroller dahi yapılarak onurları kırılmıştır.Tüm bu aşamalardan geçerek başını açan kadınlar yine de fişlenmekten kurtulamamışlardır.

Başörtülerinimuhafazaedipmesleklerindenyadaeğitimaldıklarıokullardanihraçedilen kadınlar ise toplumda damgalanmış olarak türlü sıkıntılara düşmüşlerdir. Evi geçindirme konumundaolançalışankadınlarıçinzamanzamanışerlerdeboşanmalaravaranciddiekonomikveailevisıkıntılarözkonusuolurken,tıp,hukuk,öğretmenlikvseğitiminimezuniyetine kısızamanakalabırakmakzorundakalanöğrencilersosyalstatükayı,ailebaskısıgibisorunlara muhatap olmuşlardır. Bunların dışında yasağın mağdur ettiği kadınlardan çok ufak bir kısmıçeşitlibaşarıvedestekburslarısayesindeyurtdışındabaşörtülübirşekildeeğitimalma imkanıbulmuşlardır.Fakatbugrupüçindeyurtdışındatutunabilmemücadelesi,aileözlemive kendi ülkesinden kovulmuşluk psikolojisi söz konusu olmuştur.Tüm bu sıkıntılı dönemler mağdurkadınlardaciddipsikolojiksorunlarıvetravmalarıdaberaberindegetirmiştir.Türkiye'debaşörtüsütartışmalarındaheçbahsiçgeçmeyenenyaygınyönbuyasaklarınkadınlarda oluşturduğupsikolojikıpranmadır.Halenbuyönüleyasaklaravemağdurkitlenindurumunadairbilimselbirveribulunmamaktadır.YasağınbuyönünüçeşitliSTKlarınçabasılıyatananyasakhikâyeleri vemağdurlarınçeşitliplatformlardakisözlüanlatımlarıylakamuoyuna iletilmektedir.

1446. Dünya Bülteni, "Uludere İçin Adalet kampanyası", 20 Şubat 2012, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=198165> (13.06.2012).

Bir yandan psikolojik yıpranma, öte yandan toplumsal baskılar, devlet baskısı ve hukuki yaptırımlar başörtüsü yasaklarına maruz kalan kadınları ciddi bir mücadele içine itmiştir. Bu süreçte eşleri başörtülü olduğu için ya da ailelerindeki başörtülü kadınların mücadeleleri üzerinden meseleye dâhil olan erkeklerin bu ayrımcılığa karşı yeterince kadınlara destek olmadıkları,¹⁴⁴⁷ başörtüsü yasaklarını kendi sorunları olarak görmedikleri gibi argümanlar kadınlar tarafından dillendirilmektedir. Bu argümanlara dayanak olacak nitelikte pek çok vaka da aktarılmaktadır. Sonuç olarak yasaklar binlerle ifade edilen kadın kitlesinin hayatını ciddi anlamda değiştirerek sekteye uğrattırken, erkekler için eşler ve aile fertleri üzerinden dolaylı yaşanan mağduriyetler çok sınırlı sayıda kalmıştır. Okullardan uzaklaştırılan kadın öğrencilerle birlikte okul kapılarında direnen erkek öğrenciler bir süre sonra okullarına dönmeyi tercih etmişler, eğitimlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Bu durum süreç içinde yasağın hedefindeki başörtülü kadın ve erkek arasındaki gerilimin kırılma noktası olmuştur.

Başörtüsü yasakları sonucu başörtülü kadınların tek kırgınlık ve zedelenme noktaları erkekler olmamıştır. Temel hakları gasp edilen bu kadın kitlesi hak mücadelelerinde pek çok kadın grubunu yanlarında bulamamışlardır. Hatta Kemalist düşünceye sahip ya da yakın olan kadın grupları bizzat yasağın uygulayıcıları ile dayanışarak bu hak ihlaline seyirci kalmaktan ziyade bizzat uygulayıcı olmuşlardır. Hâlbuki başörtüsü yasakları ile birlikte devlet kurumlarından ve okullardan dışlananlar, kovulanlar sadece kadınlar olmuştur. Müslüman kesim nezdinde ülke çapında bir irtica tehdidi¹⁴⁴⁸ algısı oluşturulmaya çalışılmış ve sonucunda bir askeri müdahale gelmiştir. Fakat bu müdahalenin mağdur kitlesi kıyas götürmeyecek şekilde kadınlar oluşmuştur. Ortadan kaldırılmaya azmedilen şey kadın görünülüğüdür.

Yapılan araştırmalarda, son on beş yılın Dünya Cinsiyet Haritası'nın verilerine göre, Türkiye'de kadın-erkek eşitliği ciddi anlamda düşük seviyede seyrederken,¹⁴⁴⁹ özellikle uzman mesleklerde kadın istihdamı giderek düşmektedir. Hatta Türkiye OECD ülkeleri arasında kadın istihdamında son sırada bulunmaktadır.¹⁴⁵⁰ Bu durum tüm diğer Asya, Avrupa ve Orta-doğu ülkelerinde tam tersi iken Türkiye'deki düşüş ilginç görülmüş ve ortaya çıkan tablo Türkiye Bulmacası (Turkey's Puzzle) olarak isimlendirilmiştir. Meseleye buradan bakıldığında Türkiye'de özellikle 1997'den buyana sistematik olarak uygulanan başörtüsü yasaklarının binlerce başörtülü kadını okullardan ve sonrasında eğitimini aldıkları meslekleri icra etmekten men etmesinin bu tabloda hiçbir etkisi olmadığını söylemek güçtür. Kadınların hangi vesile ile olursa olsun kurumlardan dışlanması, Türkiye'deki başörtülü-başörtüsüz, Müslüman ya da değil tüm kadınları mağdur eden bu tabloyu ortaya koymaktadır. Başörtüsü yasakları kadınlara-

1447. Akyeşilmen, Nezir, "Başörtülü Kadınlar 'Türbanlı Erkeklerle' Karşı", *Star gazetesini*, 7 Şubat 2011, <http://www.stargazete.com/acikgorus/basortulu-kadinlar-turbanli-erkekler-e-karsi-haber-328828.htm> (15.07.2012).

1448. Çelik, Necati, *28 Şubat ve İrtica Tehdidi*, Ankara: Sinemis Yayınları, 2004.

1449. World Economic Forum, "Global Gender Gap Index 2009", <http://www.weforum.org/en/Communities/Women%20Leaders%20and%20Gender%20Parity/GenderGapNetwork/index.htm>.

1450. CEDAW, CEDAW Shadow Report of Turkey, http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/FWAT_Turkey46.pdf (14.07.2012).

rın uzmanlık alanlarından çekilmesinin nedenlerinden biri olarak görülür. Böylece kadınlarla ilgili var olan klişeler, kadının salt ev işleri ile ilişkilendirilmesi, çalışma hayatında yeteneği ve gerekli donanımı olsa da erkeklerle eşit muamele göremeyeceği algısı, buna benzer ayrımcı algıların pekiştirilmiştir.

Bütün bu olumsuz yönleri bertaraf etmek, bugüne kadar uygulanan yasağı bir fırsata çevirmek istenirse, bu ayrımcı uygulamaların barındırdığı fırsatlar gözükabilir. Başörtüsü yasakları Türkiye’de çoğunluğa ait olan kesimde ve toplum genelinde insan hakları ve sorunlar alanında ciddi algı değişikliklerine neden olmuştur.Öncesinde devlet kurumlarına her koşulda biat etmeyip direnen gruplar en temel haklarını talep etseler dahi toplum geneli tarafından anarşist ya da cezalandırılması gereken gruplar olarak görülürken bugün bu algı özellikle yasaklar sonucu mağdur edilen başörtülü kadınlar için yıkılmıştır.Hukuk dışı uygulamalara nasıl da hukuki kılıf hazırlandığını bizzat deneyimleyen bu kadın kitlesi artık pek çok farklı insan hakları meselesindeki gelişmeleri sorgulayabilmektedir.Bu bir fırsat olarak değerlendirilebilirse Türkiye’de insan hakları alanında çeşitli sorunları dile getiren bir gündem oluşturulabilir, ciddi bir ilerlemekaydedilebilir.

Çözüm Önerileri

Mevcut durumu bir fırsata dönüştürmek yerine statükonun devamı istenirse ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçları kestirmek pek de güç değil. Öncelikle üniversitelerde devam edecek yasaklar bu kurumları bilimsel bir merkez olmaktan çıkaracaktır.Üniversite hocalarını ve öğrencilerini başörtüsü üzerinden kamplaşma ve kadrolaşmaya sürüklemiş olan bu çatışma durumu devam edecek ve ilmi yeterlilik hiçbir zaman esas alınmayacaktır.Bu tarz kutuplaşmalar yasak uygulamaları devam ettiği sürece topluma da sirayet etmektedir.Türkiye toplumu başörtüsü üzerinden kamplaşmış bir toplum olmamasına rağmen yasak ile birlikte bir tehdit algısı canlı tutularak kamplaşmaya varacak ayrılıklar körüklenmektedir.Yine başörtüsünü bu toplumsal tartışmalardan siyaset ortamına taşıyan da yasak uygulamalarının bizzat kendisidir.Yasaklar devam ettiği müddetçe her görüşten başörtülü kadınlar siyasal, sosyal hayatta var olmak istediklerinde ya da istihdam ve eğitim alanında var olmaya çalıştıklarında kendilerine bu imkânları sağlayacak siyasi partilerin oy deposu olarak görülmekten ve bu görevi ifa etmek- ten kurtulamayacaklardır.Kadınların önündeki engelleri ancak yükseltmeye yarayan ve toplumda kadınlar lehine hiçbir iyileştirmeye yaramayan başörtüsü yasakları, kadınların ikincil konumlarını pekiştirecektir, adaletin sağlanmasının engeli olarak toplumsal barışa da zarar verecektir.

Yukarıda ele alınan yönleri ile başörtüsü yasakları ve bunun üzerinden yürütülen siyaset yoğunluklu tartışmalar Türkiye’de insan hakları alanında bir sonuca ulaşmadığı gibi, başörtülü kadınları etiketleyerek onları her türlü hak ihlaline açık hale getirmektedir. Başörtülü kadınlar devlet kurumlarından ve eğitim birimlerinden dışlanmanın yanında bu etiketlenme sonucu çeşitli sosyal mekanlardan da dışlanmışlardır. Tatil için gidilen bir otelde, bir akşam yemeği içingidilenrestoranda,müsameresalonlarındadahiradadurumdanvazifeçıkaryetkililer

tarafından engellenmektedirler.¹⁴⁵¹ Yasak uygulamaları Türkiye’de olmayan bir kutuplaşma üretmiş ve yoktan bir mağdur kitlesi oluşturmuştur. Böylece bu ayrımcılığa şahit olan bir kesim de uygulamaların cezalandırılmak yerine hukuki kılıfa yudurulmasından güç alarak kendilerini başörtülülerin polisi olarak görmeye başlamıştır. Herhangi bir kurumda hiçbir yetkisi olmayan kişiler dahi başörtülü kadınlara orada nasıl bulunmaları gerektiği konusunda emir verme yetkisini kendilerinde görmeye başlamışlardır. Bu kutuplaşma ve tartışmaların çözülebileceği nokta başörtüsü yasağı uygulamalarının her alanda kalkmasıdır. Yoktan üretilmiş mağdur kitlesine her gün birkaç kişinin eklenmesinin de ancak bu şekilde önüne geçilebilecektir. Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığı Önleme Komisyonunun 2010’da Türkiye’ye yönelik hazırladığı evredevimahiyyetinde kararlar dabusakların kadınların toplum içindeki konumunu zedelediği ve ayrımcılığa neden olduğu, bu ayrımcılığın bitirilmesi için toplum, siyaset, ekonomi, sağlık ve eğitim alanındaki yasak uygulamalarının ortadan kaldırılması gerektiği yönündedir. Bu tarz yasaklar yerine kişilerin beceri ve liyakatlerine göre değerlendirileceği, kadınların dezavantajlı oldukları alanda ekstra desteklenecekleri düzenlemeler olmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin mevcut anayasasında temel hakların ancak açık bir kanun maddesi ile kısıtlanabileceği belirtilirken başörtüsü kullanımını sınırlandıran ya da hepten yasaklayan hiçbir kanun maddesi olmamasına karşın, bugüne kadar başörtülü kadınların anayasa ve uluslararası insan hakları sözleşmelerinde vazedilen demokratik katılım, eğitim ve çalışma hakları ihlal edilmiştir. Bu uygulamalar mahkemelerce anayasanın laiklik ile ilgili maddesi bahane edilerek hukuka uygun bulunmuştur. Bu nedenle başörtüsü yasaklarının ortadan kaldırılması için kanuni düzenleme ihtiyacı doğmuştur. Anayasadaki hiçbir kanun maddesinin aşırı yoruma yer bırakacak şekilde ucu açık olmamasının yanında ayrımcılığı suç sayan bir yasa maddesi de yer almalı. Anayasada temel hakların yoruma yer bırakmayacak şekilde garanti altına alınması ise başörtüsü yasakları yüzünden hakları kısıtlanan başörtüsü mağdurlarını da içeren bir düzenleme olacaktır.

Temelde sorun bir insan hakları sorunu, yani din ve vicdan hürriyeti kapsamında olduğundan insan haklarını evrensel ölçekte garanti altına alacak bir anayasal düzenlemeyle çözüme kavuşabilir. Fakat sorun salt hukuki bir sorun olmadığından, zamanla oluşturulan tehdit algısının da giderilmesi toplumsal barış için önemli olacaktır. Başörtüsünü tehdit olarak algılayan kesimler ve diğer tüm toplum kesimleri arasında karşılıklı bir güvenin tesis edilmesi sorunun çözümü için önemli bir husustur.

Sonuç

Türkiye’de başörtüsü kullanımının ya da genel hatlarıyla Müslüman kadının örtüsünün sorunsallaştırılması Cumhuriyet tarihiyle başlar. Süreç içinde bu ayrımcılık sınıfsal bir hal alır. Bugün gelinen noktada ise kadınların başörtüsü toplumda işgal ettikleri yere göre sorun arz etmektedir.

1451. Zaman zaman basına da yansıyan bu tarz örneklerin yer aldığı Akder’in yıllık başörtüsü yasağının kronolojisi raporlarına ulaşmak için: <http://www.ak-der.org/faaliyetlerimiz.gbt>.

Bir evhanımı, bir temizlik ya da tekstil işçisi, sokakta yürüyen bir vatandaş olduğu takdirde bir kadının başörtüsü kullanması sorun değilken, bunun dışındaki hemen tüm alanlarda sorun olmaya devam etmektedir.Uygulamaya bu şekliyle bakıldığında mesele tam bir kast sorununa dönüşmektedir.Türkiye’de en temel haklarından yoksun bırakılan başörtülü kadınlar, etiketlenerek türlü hakaretlere de maruz kalmaktadırlar.Yasak uygulamalarının bugün ülkeyi ulaştırıldığı sonuçlara bakılınca bu uygulamaların bir an evvel durdurulması, başörtülü kadınlara da haklarının iade edilmesi gerekliliği görülecektir.Pek çok insan hakkı ihlalinde olduğu gibi başörtüsü yasağı sorununa da çözüm olarak ayrımcılığı yasaklayan bir yasanın varlığı, evrensel ölçekte insan hakları garantisi ve toplumsal kesimler arasında güvenin tesis edilmesi pozitif bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

Aksoy, Murat, Başörtüsü-Türban: Batılılaşma, Modernleşme, Laiklik ve Örtünme, İstanbul:KitapYayınevi,2005.

Akyeşilmen, Nezir, “Başörtülü Kadınlar ‘Türbanlı erkeklere’ Karşı”, Star gazetesi, 7 Şubat 2011, <http://www.stargazete.com/acikgorus/basortulu-kadınlar-turbanli-erkekler-e-karsi-haber-328828.htm>(15.07.2012).

Ayrımcılığa Karşı Kadın hakları Derneği, Başörtüsü Yasağı Kronolojisi 1994-2010, <http://www.ak-der.org/faaliyetlerimiz.gbt>.

Benli,Fatma,HukukaAykırılıktaSınırYok,İstanbul:Akder,2004.

Bianet, “28 Şubatta Medya Nasıldı?”,<http://bianet.org/bianet/toplum/137633-28-subatta-medya-nasildi>(21.07.2012).

CEDAW, CEDAW Shadow Report of Turkey, http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/FWAT_Turkey46.pdf(14.07.2012).

Cindoğlu, Dilek, Başörtüsü Yasağı ve Ayrımcılık: Uzman meslekler sahibi Başörtülü Kadınlar, İstanbul: TESEV, 2010. http://www.tesev.org.tr/Upload/Publication/a5c46007-abf5-4919-8a65-63b1609fc2cc/Basortusu%20Yasagi%20ve%20Ayrımcilik%20D%20Cindoglu%2010_2010.pdf(13.06.2012)

Çağaptay,Soner,Türkiye’deLaikliğinveDışPolitikanınGeleceği:SeçimlerveEndişeVericiGelişmeler,(PolicyFocus,No.67),Washington:WashingtonInstitute,2007,s.36.

Çakır,Serpil,OsmanlıKadınHareketi,İstanbul:Metis,1996.

Çelik,Necati,28ŞubatveirticaTehdidi,Ankara:SinemisYayımları,2004.

Dündar, Uğur ve Özbek, Mine “Tesettür Faciası”, Hürriyet, 17.12.2006.<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/5628173.asp?m=1&gid=112&srid=3428&oid=1> (15.05.2012).

Dünya Bülteni, “Uludere İçin Adalet kampanyası”, 20 Şubat 2012, <http://www.dunya-bulteni.net/?aType=haber&ArticleID=198165>(13.06.2012).

Erdoğan, Melisa Pırıl, Buruk Bir Sevda Türküsü, Ankara: TED Ankara Koleji Vakfı Özel Lisesi Uluslararası Bakalorya Programı A1 Dersi Uzun Tezi (yayınlanmamış eser). http://eprints.tedankara.k12.tr/196/1/Melisa_Piril_Erdogan.pdf (13.03.2012)

Kılınç,ZeynelAbidinveBezci,Bünyamin,“Kentleşme,gecekonduveHemşerilik”,Sakarya ÜniversitesiAkademikİncelemelerDergisi,Cilt.6,Sayı,2,2011,s.325.

Muhtar, Reha, “Hey Sen Başörtülü Kız”, Vatan Gazetesi, 18.09.2007, [http://haber.gazete-vatan.com/0/137315/4/Haber\(1.07.2012\)..;Ayrıcabakınız,Aksoy,Murat,2005,s.144](http://haber.gazete-vatan.com/0/137315/4/Haber(1.07.2012)..;Ayrıcabakınız,Aksoy,Murat,2005,s.144).

Özçelik, Hakan, “1938-1960 Yılları Arasında Atatürk devrimlerine Karşı Faaliyetler”, İstanbulAydnÜniversitesiSosyalBilimlerDergisi,Cilt.1,No.9,2011,s.93-114.

Sağ, Vahap, “Tarihsel süreç İçerisinde Türk kadını ve Atatürk”, C.Ü. İktisadi ve İdari BilimlerFakültesiDergisi,c.2,No.1,s.19.

Sabah, “YÖK’ün Başörtüsü Kararı”, Sabah, 6 Ekim 2010,[http://www.sabah.com.tr/Egitim/2010/10/06_yokun_basortusu_karari\(10.06.2012\)](http://www.sabah.com.tr/Egitim/2010/10/06_yokun_basortusu_karari(10.06.2012)).

Sarısakal, Baki, Cumhuriyet Kadınları, [http://kadinakli.org/images/news/_editor/cumhuriyet_kadinleri.pdf.\(09.07.2012\)](http://kadinakli.org/images/news/_editor/cumhuriyet_kadinleri.pdf.(09.07.2012))

TİKAD, Başörtüsü Kamuoyu Araştırma Raporu 2010, İstanbul: TİKAD, 2010, [http://www.tikad.org.tr/files/TIKAD-Kamuoyu_Raporu.pdf_\(01_Mayıs2012\)](http://www.tikad.org.tr/files/TIKAD-Kamuoyu_Raporu.pdf_(01_Mayıs2012)).

Yavuz, Bige, “Atatürk Devrimi ile Sosyal Yaşamın Çağdaştırılmasına İlişkin Fransız Değerlendirmeleri”,AtatürkYolu,No.15,1995,s.305-342.

World Economic Forum, “Global Gender Gap Index 2009”, <http://www.weforum.org/en/Communities/Women%20Leaders%20and%20Gender%20Parity/GenderGapNetwork/index.htm>.

Yükseköğretim2547SayılıKanunu,Ek17.Madde.